

Pregledni članak

UDK: 338.26:502.131.1(497.11-22); 005.21

doi: 10.5937/ekonhor1303229R

STRATEGIJSKO UPRAVLJANJE ODRŽIVIM RURALNIM RAZVOJEM U REPUBLICI SRBIJI

Lela Ristić*

Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu

Cilj ovog rada je da ukaže na dostignuti nivo održivog ruralnog razvoja u Republici Srbiji, razvojne potencijale i poteškoće evidentirane u ovoj oblasti, kao i neophodnost osavremenjavanja politike održivog ruralnog razvoja, u procesu integracije u Evropsku uniju (EU), saglasno specifičnostima ruralnih područja Republike Srbije i opšteprihvaćenim principima održivog razvoja (ekonomskim, ekološkim i socijalnim), uz uvažavanje interesa sadašnjih i budućih generacija. U radu se analiziraju neophodnost i mogući pravci održivog ruralnog razvoja Republike Srbije. Pritom se ističe veliki značaj razvojne politike države u rešavanju problema ruralnih područja, utvrđivanja adekvatnih prioriteta i konkretnih smernica za održivi ruralni razvoj u narednom periodu. Zaključuje se da je neophodan sveobuhvatan i kontinuirani rad na obnovi i razvoju ruralnih područja, u skladu sa principima održivog razvoja, uz značajna ulaganja, edukaciju, inicijative i aktivnosti svih ključnih aktera razvoja na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou, uključujući i poljoprivredne proizvođače.

Ključne reči: održivi razvoj, ruralni razvoj, dimenzije održivog ruralnog razvoja

JEL Classification: O18, P25, Q19, R59

UVOD

Ne postoji opšteprihvaćena definicija pojma održivi razvoj, iako se u literaturi najčešće navodi definicija Svetske komisije za životnu sredinu i razvoj (UN World Commission on Environment and Development), tzv. Bruntland komisije, koja glasi: „Održivi razvoj je razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjice, ne dovodeći u pitanje sposobnost budućih generacija da zadovolje vlastite potrebe” (WCED, 1987).

Održivi razvoj, kao savremeni razvojni koncept koji usklađuje socijalne, ekonomske i ekološke interese sadašnjih i budućih generacija, veoma je primenjiv u ruralnim područjima, što se potvrđuje i u teoriji i u praksi, naročito u razvijenim zemljama.

Ruralna područja Republike Srbije (RS) imaju određene resurse za uspešnu implemetaciju koncepta održivog razvoja. Međutim, prisutni su i mnogobrojni ograničavajući faktori razvoja, pa su neophodne krupne strukturne promene i značajna ulaganja u ovu oblast.

Predmet istraživanja u radu je, upravo, održivi ruralni razvoj Republike Srbije, odnosno, stanje, trendovi,

* *Korespondencija:* L. Ristić, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Đ. Pucara 3, 34000 Kragujevac, Srbija;
e-mail: lristic@kg.ac.rs

razvojna politika i mogući pravci strategijskog upravljanja održivim ruralnim razvojem.

Cilj rada je da se utvrdi da li ruralna područja Republike Srbije, sa svim svojim prednostima i brojnim slabostima, mogu da se uključe u savremeni i veoma zahtevni koncept održivog ruralnog razvoja, kao element koji, dugoročno posmatrano, značajno treba da doprinese valorizaciji ruralnih resursa Republike Srbije. Naime, cilj je da se izvrši analiza društveno-ekonomskog značaja i razvijenosti ruralnih područja Republike Srbije, kao i da se ukaže na neophodnost koncipiranja i realizacije adekvatnijeg modela i pravaca ruralnog razvoja. U tom smislu, važno je da se identifikuju ključni problemi u ovoj oblasti, kao i najbolji pristupi za njihovo rešavanje. Pritom je ukazivanje na iskustva i efekte politike održivog ruralnog razvoja u razvijenim zemljama, pre svega, u Evropskoj uniji, veoma značajno, kako sa stanovišta evropskih integracija i neizbežnog suočavanja sa konkurencijom na domaćem i međunarodnom tržištu, tako i radi revitalizacije i efikasnijeg funkcionisanja ruralne ekonomije u budućnosti i njenog doprinosa ukupnom privrednom razvoju Republike Srbije.

Ključna hipoteza od koje se u radu polazi je da održivi razvoj ruralnih područja u Republici Srbiji zavisi od sveobuhvatnosti i kontinuiranosti adekvatnih napora svih ključnih aktera održivog ruralnog razvoja, a naročito države, u smislu permanentne inovativnosti, odnosno, uvođenja primerenijih razvojnih opcija u strategijsko upravljanje održivim ruralnim razvojem, u uslovima dinamičnog okruženja, koje se ne može prenebreći, kao i u kontekstu mnogobrojnih internih problema samih ruralnih područja Republike Srbije.

U radu su korišćene sledeće metode istraživanja: metod analize i sinteze, metod komparacije i analogije, metod deskripcije, metod verifikacije, SWOT analiza, uz teorijski i empirijski pristup održivom ruralnom razvoju.

Primarna i sekundarna istraživanja i kvantitativne i kvalitativne analize, omogućile su da se, primenom navedenog naučno-istraživačkog instrumentarijuma, u radu obuhvate i analiziraju: osnovna obeležja i stanje u ruralnim područjima Republike Srbije, politika podrške održivom ruralnom razvoju u procesu evropskih integracija, kao i alternative za budući razvoj ruralnih područja, uz afirmaciju multisektorskog pristupa razvoju.

PREGLED PRETHODNIH ISTRAŽIVANJA

Brojne su dileme o tome na koji način upravljati održivim razvojem ruralnih područja, iako su, i u teoriji i u praksi, već poznati brojni pristupi, modeli, politike i strategije održivog ruralnog razvoja. Održivi ruralni razvoj u ekonomskim teorijama (Njegovan i Crnokrak, 2012) predmet je istraživanja mnogih stranih i domaćih autora. U savremenim, uslovima je probleme održivog ruralnog razvoja potrebno je rešavati integralno i primereno specifičnostima svakog konkretnog područja, jer opšteprihvaćeni univerzalni model za održivi ruralni razvoj ne postoji, već zavisi od lokalnih razvojnih potencijala i društveno-ekonomskog okruženja, tj. zavisi i od internih i eksternih faktora. Integralni pristup održivom ruralnom razvoju fokusira se na stanovništvo, privredu, prirodnu sredinu i institucije. Pritom, sagledavanje ekonomskih, ekoloških, socijalnih, energetskih, kulturno-istorijskih, infrastrukturnih, prostornih i drugih komponenata ruralnog razvoja, predstavlja veoma kompleksan zadatak.

Egzogeni model održivog ruralnog razvoja ukazuje na to da je razvoj značajno opredeljen eksternim faktorima. U slučaju endogenog razvojnog modela postoje interni faktori i lokalni resursi neophodni za razvoj. U praksi se veoma često i uspešno kombinuju oba navedena modela, u okviru tzv. mešovitog egzogeno-endogenog pristupa ruralnom razvoju, koji se i u teoriji smatra optimalnim rešenjem (Terluin, 2003). U savremenoj stručnoj literaturi se ukazuje i na novije modele ruralnog razvoja (Petrick, 2013).

Top-down pristup („odozgo na dole“) održivom ruralnom razvoju podrazumeva da je država ili sličan administrativni organ inicijator strategija i programa razvoja konkretnog lokalnog područja. Nasuprot tome, *bottom-up* pristup („odozdo na gore“) podrazumeva aktivnu participaciju većeg broja učesnika i donosilaca odluka na nižim nivoima, tj. potencira se učešće lokalnog stanovništva, odnosno, lokalne zajednice, kroz lokalne akcione grupe, u svim fazama kreiranja i implementacije strategije održivog ruralnog razvoja (Mannion, 1996).

Osim definisanja pojma i osnovnih principa ruralnog razvoja, kao i isticanja značaja prakse u ruralnom razvoju (Moseley, 2003), M. Moseley u svojim

istraživanjima apostrofira ulogu lokalnih partnerstava za ruralni razvoj, evropsko iskustvo i dr. (Moseley, 1996). Moderne koncepcije upravljanja održivim ruralnim razvojem zahtevaju promenu tradicionalnih organizaciono-upravljačkih struktura i veza, što znači da država treba da deli nadležnosti, zadatke, aktivnosti i fondove sa velikim brojem važnih partnera. Jednu od takvih formi predstavljaju upravo javno-privatna partnerstva, sa ciljem da se zajedničkim delovanjem unapredi lokalni razvoj (Bogdanov *et al*, 2011).

Posebnu ulogu u okviru koncepta održivog ruralnog razvoja ima poljoprivreda, koja je tradicionalno najzastupljenija aktivnost ruralne ekonomije. Koncept održive poljoprivrede proširen je na održivi poljoprivredni i ruralni razvoj (*Sustainable agricultural and rural development*) - SARD koncept (Stojanović i Manić, 2009).

Istraživanja pokazuju da je visok nivo ruralnog siromaštva i nezaposlenosti, najčešće, tesno povezan sa velikim oslanjanjem ruralnih područja na poljoprivredu. Za restrukturiranje i unapređenje ekonomske baze ruralnih područja neophodne su inicijative i naponi svih ključnih subjekata održivog ruralnog razvoja (Đekić *et al*, 2011, 50), jer nedovoljan uticaj određenih društvenih grupa može dovesti do pojave siromaštva, socijalne isključenosti, ugroženosti kulturalnog identiteta i dr.

Budućnost i održivost ruralnog razvoja se u savremenoj stručnoj literaturi intenzivno proučava (Van der Ploeg *et al*, 2000). Neka od značajnijih pitanja, koja se razmatraju, odnose se na: projektni pristup ruralnom razvoju i integralno sprovođenje sektorskih programa, siromaštvo u ruralnim područjima naspram modernizacije i ekonomskog razvoja urbanih centara, regionalni ruralni razvoj, ekološka pitanja, učenje iz primera dobre prakse, neophodne promene u pristupu ruralnom razvoju (Gsanger, 2005). Naglašava se značaj nove ruralne ekonomije, kao i velike uloge i odgovornosti razvojne politike (Hill & Campbell, 2005; Bojnec, 2007). Smatra se da je od izuzetnog značaja za održivi ruralni razvoj: vođenje adekvatne agrarne politike, integralno pristupanje ruralnom razvoju, praćenje efekata „zelene revolucije“ (Gomez *et al*, 2013), strukturno prilagođavanje i investiranje u određene sektore i prioritete, razvoj ruralnih

kapaciteta i rešavanje društveno-političkih problema u decentralizovanim ruralnim područjima.

Savremeni izazovi agrarnog i ruralnog razvoja u zemljama Zapadnog Balkana predmet su istraživanja mnogih domaćih i stranih autora, a naročito se istražuju: agrarni i neagrarni aspekti ruralnog razvoja (Đekić, 2000), kvalitet i bezbednost hrane i zaštita potrošača (Grandov *et al*, 2012), stanje, problemi i mogućnosti ruralnog razvoja (Vujičić *et al*, 2012; Cizler, 2013), trendovi i modernizacija u agrobiznisu (Vujičić, 1997), društvena struktura i kapital ruralnih područja (Labrianidis & Sykas, 2013).

Imajući u vidu iskustva razvijenih zemalja u rešavanju problema ekonomske i demografske devastacije ruralnih područja, jasno je da se politika održivog ruralnog razvoja, pored podrške razvoju poljoprivrede, mora usmeravati i na podršku razvoju nepoljoprivredne ekonomije. Farmerska domaćinstva u SAD-u, na primer, ostvaruju dohodak po osnovu poljoprivrede, poslova izvan farme i drugih stečenih izvora i prava kao, što su: kamate na štedne depozite, dividende, prihodi u okviru javnih programa itd. (Mihajlović i Marković, 2006).

U svetu su realizovani brojni projekti mnogih međunarodnih organizacija u oblasti održivog ruralnog razvoja, kao što su projekti Svetske banke, u periodu 2005-2009. godine, u Brazilu, Meksiku, zemljama Istočne Azije, Pacifika, Afrike itd. (WB, 2013). Održivi ruralni razvoj se u Kanadi, na primer, promovise razvojem poljoprivrede i agrarnom politikom (DFATD, 2003). O održivom agrarnom i ruralnom razvoju u EU (politika podrške, stanje, ciljevi, prioritete, savremeni izazovi) govore zvanični statistički podaci i strateška dokumenta EU (EC, 2013), kao i istraživanja mnogih autora širom sveta, koji se bave ovom tematikom (Dwyer *et al*, 2007; Severini i Tantari, 2013; i drugi). U EU se ističe da poljoprivreda treba da obezbedi održivi rast, uz očuvanje prirodnih resursa. Ekološkim pitanjima, odnosno, zaštiti, očuvanju i unapređenju životne sredine, pridaje se naročita pažnja, što se ogleda u brojnim programima, fondovima i podsticajima poljoprivrednim proizvođačima i drugim privrednim subjektima koji čuvaju prirodnu sredinu. Ekološki odgovorno ponašanje je od velike važnosti i za Republiku

Srbiju, jer su ekološka i ekonomska održivost važne pretpostavke obnove i razvoja ruralnih područja (Đekić *et al*, 2011, 51).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U razmatranju opredeljenog predmeta istraživanja, shodno cilju rada, korišćene su sledeće metode istraživanja: metod analize i sinteze, jer se rad bazira na ključnim strateškim dokumentima i zakonskoj regulativi u oblasti održivog ruralnog razvoja, relevantnoj stručnoj literaturi i zvaničnim statističkim publikacijama, pa je bilo neophodno izvršiti adekvatnu selekciju, obradu i analizu relevantne teorijske građe i rezultata prethodnih istraživanja u navedenoj oblasti, zatim, metod komparacije i analogije, u smislu poređenja različitih pristupa održivom ruralnom razvoju, pre svega, u Evropskoj uniji i Republici Srbiji, kao i metod deskripcije, u smislu detaljnog opisa važnih činjenica koje se tiču održivog ruralnog razvoja.

Za sagledavanje snaga i slabosti ruralnih područja Republike Srbije, kao i šansi i opasnosti iz okruženja, korišćena je SWOT analiza.

S obzirom na polaznu hipotezu, primenjen je i metod verifikacije. U radu se posebna pažnja obraća na odnos između teorijskog i empirijskog pristupa održivom ruralnom razvoju. Kroz primarna i sekundarna istraživanja i kvantitativne i kvalitativne analize, identifikovana je društveno-ekonomska situacija u ruralnim područjima Republike Srbije i ukazano je na strateške korake koje treba preduzeti u cilju obnove i održivog razvoja ovih područja.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Društveno-ekonomski značaj i razvijenost ruralnih područja Republike Srbije

Prema definiciji OECD-a, ruralne oblasti u Republici Srbiji zauzimaju 85% teritorije, a u njima živi oko polovine ukupnog stanovništva. Važna komponenta ovih područja jesu prirodni resursi (poljoprivredno zemljište, šume, vode, flora i fauna), kulturno-

istorijsko nasleđe i sl. (MPŠV, 2009, 3). Ruralna područja Republike Srbije imaju i niz nerešenih, višedecenijski nagomilanih problema: negativni demografski trendovi, nerazvijena infrastruktura, ustinjena i netržišno orijentisana poljoprivredna gazdinstva, neadekvatna proizvodna struktura, niska stopa produktivnosti poljoprivrede i nizak prihod po gazdinstvu, visok udeo poljoprivrede u ruralnoj privredi, nizak stepen diverzifikacije ruralne ekonomije, nedovoljne investicije u ruralna područja, visoka stopa nezaposlenosti, nedovoljni kapaciteti trgovine, industrije inputa i prerađivačke industrije, prvenstveno, prehrambene industrije, nedovoljno horizontalno i vertikalno integrisanje privrednih subjekata itd.

Usled značajne heterogenosti, ruralna područja su, u okviru Plana strategije ruralnog razvoja Republike Srbije, podeljena na sledeći način (MPŠV, 2009, 6-9):

- Region 1 – visokoproduktivna poljoprivreda i integrisana privreda,
- Region 2 – sektori privrede tipični za manja urbana područja sa poljoprivredom u kojoj se intenzivno koristi radna snaga,
- Region 3 – privredne grane usmerene ka korišćenju prirodnih resursa, pre svega, planinske oblasti,
- Region 4 – veliki turistički kapaciteti, a loša poljoprivredna struktura.

Na osnovu SWOT analize, kojom su obuhvaćena ruralna područja Republike Srbije (Tabela 1), uočava se da su slabosti dominantnije, odnosno, brojnije, a i intenzivnije deluju, u odnosu na prednosti ovih područja, kao i da ruralna područja Republike Srbije u budućnosti očekuje, gotovo podjednako, veliki broj šansi i opasnosti iz okruženja, sa kojima će morati da se suoče. Pritom, pojedini uticaji iz okruženja predstavljaju, istovremeno, i šansu i opasnost za održivi ruralni razvoj, kao na primer, evropske integracije, kvalitet proizvoda, spoljno-trgovinska razmena agrarnih proizvoda itd.

U Nacionalnom programu ruralnog razvoja Republike Srbije do 2013. godine, ističe se značaj (MPŠV, 2011, 2-34 i Prilog II, 1-5): makroekonomskog okruženja za održivi ruralni razvoj, analize važnijih sektora u poljoprivredi

Tabela 1 SWOT analiza ruralnih područja Republike Srbije

<i>Snage</i>	<i>Slabosti</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Geografski položaj • Prirodni resursi i očuvani seoski predeli • Biodiverzitet • Šume, reke, jezera i termalni izvori • Kulturno-istorijsko nasleđe • Tradicija, gastronomija i gostoljubivost stanovništva 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak finansijskih sredstava • Neadekvatna infrastruktura • Migracije stanovništva iz sela u gradove ili u inostranstvo • Neadekvatna starosna i obrazovna struktura stanovništva • Visoka stopa nezaposlenosti • Ruralno siromaštvo i socijalna isključenost • Nerazvijena i nediverzifikovana ruralna ekonomija • Nedovoljne poslovne integracije • Neadekvatan obim i/ili kvalitet proizvodnje • Neadekvatno upravljanje otpadom
<i>Šanse</i>	<i>Pretnje</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Održivo korišćenje resursa • Ekonomska diverzifikacija • Razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva • Integracije u agrobiznisu • Razvoj ruralnog turizma • Proizvodnja i korišćenje obnovljive energije • Organska hrana, tradicionalna hrana i autohtoni proizvodi sa zaštićenim geografskim poreklom • Izvoz • Prekogranična saradnja i projekti • Fondovi EU i drugi fondovi 	<ul style="list-style-type: none"> • Konkurencija na domaćem i međunarodnom tržištu i svetski brendovi • Mala kupovna moć domaćeg stanovništva • Promene u zahtevima potrošača i trendovima potrošnje • Društveno-ekonomska i/ili politička nestabilnost • Klimatske promene • Neracionalno korišćenje prirodnih resursa • Međunarodni standardi kvaliteta • Nedostatak kvalifikovane radne snage • Nedovoljan razvoj infrastrukture • Nedovoljno raspoloživih finansijskih sredstava

Izvor: Autor, na osnovu MPŠV, 2011, 105-107.

(mlekarstvo, žitarice, uljarice, proizvodnja mesa, povrtarstvo, voćarstvo i vinogradarstvo), unapređenja posedovne strukture i tržišta zemljišta, interesnog udruživanja poljoprivrednika i vertikalnih integracija u agrobiznisu, očuvanja biodiverziteta i zaštite životne sredine, aktivnosti resornog i drugih ministarstava, Mreže za podršku ruralnom razvoju, poljoprivrednih stručnih službi, agencija, institucija i udruženja, bilateralnih sporazuma, postojećih strateških dokumenata Republike Srbije (Strategija razvoja poljoprivrede, Nacionalni program ruralnog razvoja, Strategija za smanjenje siromaštva, Nacionalna strategija održivog razvoja, Strategija regionalnog razvoja, Strategija razvoja turizma, Strategija razvoja konkurentnih i inovativnih malih i srednjih preduzeća), kao i budućih strategija koje će se direktno ili indirektno odnositi na održivi ruralni razvoj.

Iako se u mnogim strateškim dokumentima Republike Srbije ukazuje na veliki značaj ruralnih područja

u pogledu dominantne teritorijalne zastupljenosti, brojnosti stanovništva, raspoloživosti prirodnih i antropogenih resursa, učešća poljoprivrede u zaposlenosti, BDP i izvozu, država još uvek nije kreirala dovoljno podsticajan ambijent za razvoj ovih područja. Nacionalni program ruralnog razvoja Republike Srbije od 2011. do 2013. godine bio je preambiciozan za naše uslove, naročito imajući u vidu stanje i probleme u ruralnim područjima Republike Srbije, brojna ekonomska i neekonomska ograničenja za realizaciju Programa, kao i relativno kratak vremenski period na koji se odnosio.

Politika podrške održivom ruralnom razvoju

Održivi agrarni i ruralni razvoj podrazumeva očuvanje zemljišta, vode, biljnih i životinjskih resursa, tehnički je primenjiv, ekonomski isplativ i društveno prihvatljiv. Fundamentalni stubovi održivog razvoja su: ekonomski, socijalni i ekološki. Postizanje održivog

razvoja je težak zadatak, jer sva tri stuba moraju biti usaglašena (Vučić, 2006, 71-80).

Značajno je da se svi akteri uključeni u kreiranje, implementaciju i kontrolu uspeha strategije održivog ruralnog razvoja pridržavaju principa navedenih u Tabeli 2. Pritom, politika održivog ruralnog razvoja, svojom kompleksnošću prevazilazi agrarnu politiku, jer se ne odnosi samo na razvoj poljoprivrede, već i na neagrarne aspekte razvoja ruralnih područja, tj. obuhvata ekonomsku komponentu (razvoj industrije, trgovine, turizma itd.) i neekonomsku komponentu (demografski, ekološki, institucionalni, socio-kulturni razvoj).

U Evropskoj uniji (EU) se, decenijama unazad, uočava velika komplementarnost poljoprivrede, ruralne ekonomije i održivog ruralnog razvoja. Danas se, u EU, u skladu sa Strategijom Evropa 2020 - „pametan“, „održiv“ i „inkluzivni“ razvoj (utemeljen na znanju i inovacijama, u skladu sa dugoročnim potrebama društva, promovisanjem ekonomije koja efikasnije koristi resurse, koja je „zelenija“ i konkurentnija, uz podsticanje zaposlenosti, socijalne i teritorijalne kohezije) i ciljevima Zajedničke poljoprivredne politike EU (engl. CAP – Common agricultural policy of the EU), očekuje da nova politika ruralnog razvoja EU, za period 2014-2020. godine, doprinese (HMRR, 2012, 6):

- povećanju konkurentnosti poljoprivrede;
- održivom korišćenju prirodnih resursa;
- prostorno uravnoteženom razvoju ruralnih područja.

Uočava se da su navedeni ciljevi nove politike veoma slični ciljevima prethodne politike ruralnog razvoja EU, za period 2007-2013. godine.

U Tabeli 3, dat je pregled i opis predloženih prioriteta politike održivog ruralnog razvoja EU, za period 2014-2020.

Za ostvarenje ciljeva i prioriteta politike održivog ruralnog razvoja EU, u periodu nakon 2013. godine, ističe se značaj uspostavljanja zajedničkog strateškog okvira, u smislu koordinacije ove politike sa drugim važnim politikama i ciljevima EU.

Osvrt na politiku održivog ruralnog razvoja EU značajan je, pre svega, zbog revitalizacije i povećanja konkurentnosti ruralnih područja Republike Srbije u procesu evropskih integracija. Strategija održivog razvoja Republike Srbije, definisana u skladu sa Strategijom održivog razvoja EU i Lisabonskom strategijom, zasnovana je na globalno prihvaćenim principima Deklaracije o održivom razvoju iz Johanesburga i Milenijumskim ciljevima razvoja UN (Vlada Republike Srbije, 2008, 14), a Planom strategije

Tabela 2 Ključni principi formulisanja, implementacije i kontrole uspeha strategije održivog ruralnog razvoja

Principi formulisanja strategije	Principi implementacije strategije	Principi kontrole uspeha strategije
<ul style="list-style-type: none"> • Princip održivog ekonomskog razvoja • Ekološki princip – očuvanje i unapređenje životne sredine • Socijalni princip – ostvarivanje dugoročnih koristi za marginalizovane društvene grupe i smanjenje siromaštva • Princip balansiranja i integrisanja ekonomskog, ekološkog i socijalnog pristupa, u skladu sa potrebama sadašnjih i budućih generacija 	<ul style="list-style-type: none"> • Princip definisanja ciljeva sa jasnim budžetskim prioritetima • Princip efikasne participacije • Princip povezivanja nacionalnog i lokalnog nivoa • Razvoj kapaciteta i oslanjanje na njih 	<ul style="list-style-type: none"> • Princip definisanja ekonomskih, ekoloških i socijalnih indikatora za praćenje uspeha u realizaciji strategije • Princip izbora indikatora na osnovu ključnih determinanti i faktora uspeha strategije • Princip kontinuiranog praćenja uspeha strategije • Princip kontinuiranog upoređivanja ostvarenih rezultata i definisanih ciljeva

Tabela 3 Prioriteti održivog ruralnog razvoja EU, u periodu 2014-2020.

Prioritet	Opis područja delovanja
Podsticanje prenosa znanja u poljoprivredu, šumarstvo i ruralna područja	Celoživotno učenje, strukovno obrazovanje, primena rezultata naučnih istraživanja
Jačanje konkurentnosti poljoprivrede i održivosti poljoprivrednih gazdinstava	Restrukturiranje poljoprivrednih gazdinstava suočenih sa određenim poteškoćama, uz rešavanje problema starosne strukture gazdinstava
Podsticanje organizacije prehrambenih lanaca i bolje upravljanje rizicima u poljoprivredi	Adekvatnije uključivanje primarnih proizvođača u prehrambeni lanac, kroz šeme podsticanja kvaliteta, promociju na lokalnim tržištima, proizvođačka udruženja i međugranske organizacije, kao i podrška u upravljanju rizicima
Obnova, očuvanje i unapređenje ekosistema zavisnih od poljoprivrede i šumarstva	Briga o biodiverzitetu, vodama i zemljištu
Promovisanje efikasnog korišćenja resursa i podrška prelasku na poslovanje sa manjom emisijom ugljen-dioksida	Povećanje efikasnosti korišćenja vode i energije u poljoprivredi i prerađivačkoj industriji, proizvodnja i korišćenje obnovljivih izvora energije, smanjenje emisije štetnih gasova
Promovisanje društvene uključenosti, smanjenja siromaštva i ekonomskog razvoja u ruralnim područjima	Ekonomska diverzifikacija, promovisanje lokalnog razvoja i informaciono-komunikacionih tehnologija u ruralnim područjima

Izvor: Autor, na osnovu podataka HMRR, 2012, 7-9.

ruralnog razvoja Republike Srbije 2009–2013, utvrđene su vizije ruralnog razvoja, u skladu sa Zajedničkom agrarnom politikom EU (Tabela 4).

Vizije, strategije i prioriteti ruralnog razvoja Republike Srbije u okviru Plana strategije ruralnog razvoja Republike Srbije 2009–2013, kao i Nacionalnog programa ruralnog razvoja Republike Srbije od 2011. do 2013, sa istim usmerenjem, mogu se smatrati nerealno preambicioznim za naše uslove i, vremenski posmatrano, više su bazirani na dalekoj budućnosti, naročito, u pogledu ulaganja, obima aktivnosti i ciljeva koje treba ostvariti. Naime, ova strateška dokumenta nisu u potpunosti koncipirana i prilagođena postojećem stanju i mnogobrojnim veoma teškim i višedecenijskim problemima ruralnih područja Republike Srbije, koje u kratkom vremenskom periodu nije moguće rešiti, posebno imajući u vidu permanentnu ograničenost finansijskih resursa na svim nivoima, kao i drugih preduslova neophodnih za održivi ruralni razvoj Republike Srbije.

S ozbirom na to da veliki broj ciljeva održivog ruralnog razvoja Republike Srbije još uvek nije ostvaren, realno je očekivati određene izmene u novom pristupu i strategiji održivog ruralnog razvoja Republike Srbije,

nakon 2013. godine. U tom smislu se, uz obaveznu distinkciju između kratkoročnih i dugoročnih ciljeva, mera i instrumenata politike održivog ruralnog razvoja, važni izazovi odnose na: rešavanje demografskih problema ruralnih područja, stvaranje stimulaturnijeg ambijenta za dinamičniji razvoj ruralne ekonomije, razvoj ruralne infrastrukture, povećanje konkurentnosti poljoprivrede i razvoj nepoljoprivredne ekonomije, unapređenje finansiranja ruralnog razvoja i povećanje investicione aktivnosti, povećanje izvoza, harmonizaciju sa međunarodnim standardima i regulativom, odnosno, obezbeđenje i unapređenje kvaliteta i zdravstvene bezbednosti hrane, realizaciju programa i projekata održivog ruralnog razvoja. Osim države, u narednom periodu, veliki značaj za održivi ruralni razvoj imaju inicijative, naponi i potencijali lokalnih zajednica. Stoga je neophodno strateški i planski pristupiti ovoj oblasti, naročito u smislu utvrđivanja društvene i političke odgovornost za održivi ruralni razvoj. Pritom će uloga i značaj države i lokalne samouprave za održivi ruralni razvoj posebno doći do izražaja kada je u pitanju odobravanje i realizacija projekata, kao i finansiranje ruralnog razvoja, uključujući i obezbeđenje stranih izvora finansiranja.

Tabela 4 Vizije, strategije i prioriteti za održivi ruralni razvoj Republike Srbije do 2013. god.

VIZIJA ZA POLJOPRIVREDU, PREHRAMBENU INDUSTRIJU I RURALNU EKONOMIJU I DRUŠTVO		
Vizija za poljoprivredu:	Vizija za prehrambenu industriju:	Vizija ruralne ekonomije i društva:
<ul style="list-style-type: none"> dinamična i konkurentna poljoprivreda komercijalna gazdinstva i gazdinstva koja se bave poljoprivredom kao dodatnim izvorom prihoda kvalitet proizvoda zadovoljavajući dohodak poljoprivrednika zadovoljavanje potreba i preferencija potrošača saradnja sa prerađivačkom industrijom integrisanost u okviru ruralne ekonomije i društva doprinos zaštiti životne sredine i prirodnih resursa 	<ul style="list-style-type: none"> zadovoljenje potreba i želja potrošača inovacije kvalitet i bezbednost hrane savremeni marketing saradnja sa poljoprivrednicima i njihovim udruženjima obim proizvodnje koji obezbeđuje profitabilnost razvoj malih i srednjih preduzeća proizvodi sa geografskom oznakom porekla proizvodi bazirani na tradicionalnim receptima 	<ul style="list-style-type: none"> ruralne zajednice sa demografskom ravnotežom, zadovoljavajućim dohotkom i mogućnostima za zapošljavanje bolji životni standard pristup obrazovanju aktivno učestvovanje ruralnih zajednica u radu relevantnih tela koja donose odluke očuvanje kulturnog identiteta očuvanje prirodne sredine dugoročni razvoj smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti
STRATEGIJE / STRATEŠKI PRAVCI		
<ul style="list-style-type: none"> poboljšanje konkurentnosti poljoprivrede, šumarstva i prehrambenog sektora očuvanje i unapređenje prirodne sredine i održivo korišćenje prirodnih resursa promovisanje lokalnih inicijativa za poboljšanje kvaliteta života diverzifikacija delatnosti u ruralnim oblastima 		
PRIORITETI / PRIORITETNE OSE		
Poboljšanje tržišne efikasnosti i primena standarda EU:	Agro-ekološki programi i lokalne strategije ruralnog razvoja:	Razvoj ruralne ekonomije:
<ul style="list-style-type: none"> ulaganja u poljoprivredna gazdinstva podrška udruživanju proizvođača ulaganja u preradu i plasman poljoprivrednih proizvoda 	<ul style="list-style-type: none"> aktivnosti u cilju unapređenja životne sredine lokalne strategije ruralnog razvoja 	<ul style="list-style-type: none"> razvoj infrastrukture u ruralnim oblastima diverzifikacija ruralne ekonomije stručna obuka

Izvor: Autor, na osnovu MPŠV, 2009, 16-24.

Pravci održivog ruralnog razvoja u savremenim uslovima

Održivi ruralni razvoj je veoma kompleksan koncept, naročito u savremenim uslovima i sa stanovišta nosilaca ekonomske politike. Ne treba posebno naglašavati koliko je i za čitav naš dalji društveno-ekonomski razvoj značajno pravilno opredeljenje budućih pravaca razvoja sela i poljoprivrede. Međunarodno iskustvo, naročito razvijenih zemalja, pokazuje da se savremena politika održivog ruralnog razvoja mora bazirati na (Pašalić i Mrnjavac, 2003, 232): teritorijalnom i multisektorskom integralnom pristupu,

umesto sektorskog pristupa razvoju, podsticanju umrežavanja i formiranja kooperativnih odnosa i partnerstava, fokusiranju na višestruke pozitivne sinergetske efekte i kolektivnu efikasnost, umesto individualne efikasnosti, podsticanju endogenog i mešovitog endogeno-egzogenog modela razvoja, očuvanju lokalnog identiteta i socijalnog kapitala, uz kreativno prilagođavanje spoljnim promenama i selektivni pristup inovacijama, pre svega, novim tehnologijama, promovisanju kvalitativnog, umesto kvantitativnog pristupa razvoju, itd.

Agrarna, industrijska i postindustrijska ruralnost

Značaj poljoprivrede nije istovetan u svim razvojnim stadijumima, već podleže stalnim promenama (Vujičić i Rosić, 2000, 45). Naime, koncept ruralnog razvoja je evoluirao, od agrarne, preko industrijske, do postindustrijske ruralnosti. U razvijenim evropskim zemljama su se faze ruralnosti razvijale navedenim redosledom, ali su se često međusobno i preklapale, te se i danas mogu prepoznati u istovremenom postojanju (Pašalić i Mrnjavac, 2003, 231). Osim što se faze ruralnosti ne smenjuju automatski, ne ostvaruju se ni identično u svim regionima, već u okviru svake zemlje, uglavnom, postoje područja različite ruralnosti.

Uloga ruralnih područja da obezbeđuju jeftinu radnu snagu i sirovine za prerađivačku industriju u urbanim područjima nije održiva, ni ekonomski, ni politički, jer dugoročno dovodi do brojnih neravnoteža u razvoju. Analogno tome, prelaz od agrarne ka industrijskoj ruralnosti podrazumeva razvoj industrije u ruralnim područjima, najpre decentralizacijom proizvodnje velikih preduzeća iz urbanih sredina, koja u potrazi za nižim troškovima proizvodnje otvaraju mala i srednja preduzeća u ruralnim područjima, a kasnije i kroz endogeni razvoj. Pritom, u ruralnim područjima, umesto poljoprivrede, ključnu ulogu uglavnom preuzima industrija, što predstavlja opasnost, jer se na taj način odbacuju tradicionalna obeležja i vrednosti ruralnih područja, a primarni sektor postaje pasivan (Pašalić i Mrnjavac, 2003, 237-240). Naspram toga, postindustrijska ruralnost ponovo otkriva ruralne vrednosti (ekonomske i neekonomske). Ovaj tip ruralnosti je zastupljen u razvijenim zemljama, u područjima u kojima su prethodna dva tipa ruralnosti dostigla svoju zrelost.

Danas se u svetu uspešnim smatraju one lokalne zajednice koje su očuvale svoj ruralni identitet, uz istovremeno kreativno prilagođavanje savremenim izazovima u okruženju (Pašalić i Mrnjavac, 2003, 241).

Mogući pravci održivog ruralnog razvoja u Republici Srbiji

Naspram visokorazvijenih evropskih zemalja, Republika Srbija se nalazi u fazi agrarne ruralnosti, sa „korakom“ prema ruralnoj industrijalizaciji.

Veliki broj ruralnih područja u Republici Srbiji karakterišu depopulacija i ekonomska nerazvijenost, dok urbani centri beleže veću koncentraciju stanovništva i ekonomske aktivnosti. Ovakva tendencija višestruko negativno utiče na razvoj, pa je neophodno osmisliti programe, projekte i buduće pravce održivog razvoja ruralnih područja, u skladu sa njihovim specifičnostima, ekonomskim i neekonomskim funkcijama koje imaju u privredi i društvu, kao i zahtevima domaćeg i međunarodnog okruženja, čiji je uticaj neizbežan.

U cilju podsticanja mladih ljudi da ostanu da žive i rade u seoskim područjima, potrebno je povećati atraktivnost ovih područja za investicije.

Važan prioritet za održivi ruralni razvoj jeste obnova i razvoj ruralne infrastrukture (putevi, vodosnabdevanje, kanalizacija, električna energija, informacione i telekomunikacione usluge itd.), koja ima veliki društveno-ekonomski i ekološki značaj. Pritom, prekogranični projekti mogu značajno doprineti boljem korišćenju lokalnih resursa, na primer, zajednička drumaska infrastruktura, energetska mreža, turistički objekti itd. (EESC, 2011, 10-13).

Stvaranje stimulativnog ambijenta od strane države za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u ruralnim područjima (poreske olakšice, subvencije, krediti pod povoljnim uslovima i dr.) doprinosi diverzifikaciji ruralne ekonomije i zadržavanju mladih ljudi na selu, u poljoprivredi i nepoljoprivrednim zanimanjima. Iako postoji Strategija razvoja konkurentnih i inovativnih malih i srednjih preduzeća, važno je usvajanje novog i kvalitetnijeg strateškog dokumenta u ovoj oblasti, za naredni period.

Među programima koji se mogu realizovati u ruralnim područjima, ističu se (Vujičić i Ilić, 2004, 285-298): proizvodnja specijalnih vrsta hleba, peciva, testenina i konditorskih proizvoda, proizvodnja tradicionalnih kulinarskih specijaliteta, ekološka ambalaža od žetvenih ostataka, proizvodnja sokova (od povrća i voća), proizvodnja kvalitetnog ajvara, kečapa, čipsa, pirea, proizvodnja sušenog povrća i začina, uzgoj i prerada pečuraka, pogoni za preradu voća (slatko, kompoti, pasterizovano voće, rakije, liker, sirće, sokovi, sirupi, čajevi, sušeno voće), proizvodnja vina, pogoni za preradu živinskog mesa i jaja (kvalitetne

viršle, salame, paštete, majonez i koncentrovane supe), proizvodnja meda i prerada pčelinjih proizvoda (mleč, propolis, vosak), proizvodnja visokokvalitetnih mlečnih proizvoda (sirevi, kajmak, kiselo mleko, jogurt, pavlaka: slatka, kisela, sa paprikom), uzgajanje, prerada i pakovanje lekovitog i aromatičnog bilja, proizvodnja biljnih čajeva i eteričnih ulja, uzgajanje i prerada divljači, uzgoj nojeva, puževa i činčila, prerada šumskih plodova, proizvodnja makrobiotičke hrane, lekova i dijetetskih proizvoda na bazi lekovitog bilja.

Poznato je da diverzifikovana poljoprivreda zasnovana na znanju (konvencionalna poljoprivreda koja proizvodi kvalitetnu hranu, organska poljoprivreda koja potencira upotrebu prirodnih materija i procesa, umesto hemijskih i sintetičkih supstanci, zatim, autohtoni proizvodi sa zaštićenim geografskim poreklom, domaća tradicionalna hrana, kao i funkcionalna hrana za sprečavanje ili smanjenje rizika od određenih oboljenja ili za poboljšanje telesnih funkcija i blagostanja organizma, uz razvoj brendova i domaće robne marke u agraru) otvara mogućnosti za razvoj industrije, transporta, skladištenja, trgovine, usluga i drugih privrednih sektora u ruralnim područjima.

Naročito organska poljoprivreda može dati snažan doprinos održivom razvoju ruralnih područja, jer je društveno, ekonomski i ekološki prihvatljiva (održiva). U Republici Srbiji su se, poslednjih godina, povećale površine pod organskom proizvodnjom, mada se prvi koraci u razvoju organske proizvodnje odnose na 1990. godinu. Pritom, dominiraju voće i ratarske kulture, uz rast proizvodnje žitarica i uljarica, koje su veoma tražene na međunarodnom tržištu organskih proizvoda. Veći deo ovih proizvoda se izvozi, naročito u EU (najviše u Nemačku, Francusku, Veliku Britaniju i Italiju). Više državnih i nedržavnih organizacija, institucija i udruženja pruža podršku gazdinstvima koja se bave organskom proizvodnjom. Na osnovu izveštaja ovlašćenih kontrolnih organizacija, u 2012. godini, u Republici Srbiji je oko 1000 proizvođača bilo uključeno u organsku proizvodnju (ili su bili u procesu konverzije). Preko 20 preduzeća, čija je glavna delatnost prerada konvencionalnih proizvoda, poseduje i dodatnu liniju za preradu organskih proizvoda, a i pojedini primarni proizvođači bave se preradom (Marz i ostali, 2013, 6-9). Pritom, potrošači u Republici Srbiji

nisu dovoljno informisani o organskoj proizvodnji. Za naredni period, glavni zadatak države u oblasti organske proizvodnje jeste kreiranje stimulativnog ambijenta za investiranje u ovu oblast, pri čemu treba podsticati specifične proizvode deficitarne u svetu, a naročito u EU, kao što su određene vrste voća i povrća, semena uljarica, žitarica, lukovica, genetski nemodifikovana soja itd.

Zadruga treba da odigraju važnu ulogu u obnovi i održivom razvoju ruralnih područja Republike Srbije, naročito kada je u pitanju poljoprivreda. Razvoj zadrugarstva treba da se odvija u skladu sa međunarodnim zadružnim principima i evropskim zakonodavstvom u ovoj oblasti, uz oslanjanje na primere dobre prakse iz EU, SAD i drugih zemalja sa razvijenim zadružnim sektorom. Naravno, neophodno je obezbediti institucionalne pretpostavke za oživljavanje i razvoj zadrugarstva u Republici Srbiji, što je veoma kompleksan zadatak. Pored toga, bitna su strateška partnerstva u zadrugarstvu, kao i interesno povezivanje zadružnog sa nezadružnim sektorom, u različitim oblastima agrobiznisa, što potvrđuju brojni primeri u EU, gde je zadrugarstvo jedan od osnovnih generatora lokalnog ekonomskog, ekološkog, socijalnog i kulturnog razvoja mnogih područja, odnosno, predstavlja značajnu determinantu održivosti razvoja ruralnih područja.

Razvoj ruralnog turizma i agroturističkih klastera predstavlja važan izazov za mnoge ruralne oblasti u Republici Srbiji, naročito imajući u vidu prirodno, kulturno-istorijsko nasleđe, gastronomiju, manifestacije, gostoljubivost stanovništva i druge turističke potencijale ovih područja. Ruralni turizam doprinosi: obezbeđenju alternativnih izvora prihoda za seoska domaćinstva, diverzifikaciji ruralne ekonomije, smanjenju nezaposlenosti, oživljavanju i svestranom razvoju sela i poljoprivrede. Turistima jepotrebno ponuditi čitav spektar aktivnosti i usluga, koje se uklapaju u ruralni ambijent. Ruralni turizam se već razvija u nekim delovima Republike Srbije, integrišući turizam, poljoprivredu i druge sektore privrede. Međutim, usled veoma različitih preferencija i motiva savremenih turista, koji zahtevaju visokokvalitetne usluge, udoban smeštaj i raznovrsnost sportsko-rekreativnih, kulturnih i drugih zabavnih sadržaja, neophodno je: ulaganje u ruralnu i turističku

infrastrukturu, adaptiranje ili izgradnja smeštajnih kapaciteta, u skladu sa tradicionalnom arhitekturom, odnosno, po ugledu na autentične seoske objekte iz prošlosti, privlačenje investicija u ruralna područja sa značajnim turističkim potencijalima (prirodnim i/ili antropogenim), sprovođenje edukacije kadrova u ruralnom turizmu, naročito u oblasti marketinga, menadžmenta i savremenih komunikacija, promovisanje ruralnog turizma na svim nivoima (državni, regionalni i lokalni), jačanje javno-privatnih partnerstava u ruralnom turizmu, u više pravaca, organizovanje manifestacija, uz prodaju specifičnih proizvoda konkretnog područja (hrana, piće, suveniri itd.), adekvatan obim, kvalitet i asortiman turističkih usluga, uvođenje dodatnih atraktivnih sadržaja primerenih izdiferenciranim zahtevima turista (bazeni, sportovi na vodi, pristup internetu i dr.), prilagođavanje turističke ponude specifičnim zahtevima zdravstvenog, dečijeg, omladinskog, porodičnog turizma i tzv. turizma „trećeg doba“, formiranje baze podataka o subjektima zainteresovanim za uključivanje u aktivnosti ruralnog turizma, podsticanje i edukacija žena koje žive u ruralnim područjima da se aktivnije uključe u ruralni turizam (stari zanati i ručna radinost).

Proizvodnja i korišćenje obnovljive energije (biomasa, biogas, biodizel, energija sunca, vetra, vode itd.) u svetu se intenzivno razvija, obezbeđujući dodatni prihod, zapošljavanje stanovništva i druge ekonomske koristi, a naročito se ističu ekološki razlozi za upotrebu ove energije. Energetski potencijal u obnovljivim izvorima energije u Republici Srbiji postoji, ali je u najvećoj meri neiskorišćen. Biomasa iz poljoprivrede u ruralnim područjima najzastupljenija je u ukupnom potencijalu obnovljivih izvora energije. Ističe se i mogućnost korišćenja biološkog otpada, odnosno, otpadnih organskih materija itd. Za proizvodnju biodizela, uljana repica je naročito interesantna sirovina. Za stimulisane šire primene obnovljivih izvora energije neophodno je kreiranje podsticajnog regulatornog okvira, subvencionisanje uvođenja opreme i postrojenja za korišćenje ovih izvora energije, obezbeđenje poreskih olakšica i edukacije kadrova, usled nedovoljnog znanja i iskustava u proizvodnji i korišćenju alternativnih izvora energije u našoj zemlji.

Neophodno je jačanje ljudskog kapitala u ruralnim područjima, u skladu sa zahtevima tržišta rada.

Od posebne važnosti su specijalni programi i kontinuitet edukacije ruralnog stanovništva, u smislu: celoživotnog učenja, odnosno, permanentnog formalnog i neformalnog obrazovanja, prekvalifikacije kadrova, razvoja menadžerskih znanja i veština, naročito za nepoljoprivredne aktivnosti u ruralnim područjima, zatim, društva koje uči (learning society), pa čak i „učenja na daljinu“, putem interneta, za određene društvene grupe. Pritom je od izuzetnog značaja i modernizacija savetodavnih i stručnih službi koje pružaju savete poljoprivrednicima.

Zakonsku regulativu koja se odnosi na održivi agrarni i ruralni razvoj, svakako, treba permanentno unapređivati, iako su već usvojeni (MPŠV, 2013): Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju, Zakon o podsticajima u poljoprivredi i ruralnom razvoju, Zakon o bezbednosti hrane, Zakon o organskoj proizvodnji, kojim se uređuje proizvodnja poljoprivrednih i drugih proizvoda po metodama organske proizvodnje, kao i Zakon o genetički modifikovanim organizmima (GMO), prema kojem nijedan modifikovan živi organizam, kao ni proizvod od genetički modifikovanog organizma ne može da se stavi u promet ili gaji u komercijalne svrhe na teritoriji Republike Srbije.

Ovaj Zakon je naročito interesantan, zbog velikih kontroverzi u svetu. Naime, prema pristalicama GMO, u pitanju je bezbedna hrana koja štiti životnu sredinu, sa potencijalom da unapredi poljoprivredu, obezbeđujući korist, kako proizvođačima, tako i potrošačima, i koja će u budućnosti rešiti problem gladi u svetu. Nasuprot tome, kritičari GMO ističu da proizvodnja GMO značajno narušava prirodni biodiverzitet i predstavlja veliki kontaminator životne sredine. Takođe, ukazuju na veliku opasnost od stvaranja monopola u proizvodnji i prometu ovom hranom, kao i višestruko negativan uticaj na zdravlje ljudi, naročito posmatrano višegeneracijski, što pokazuje da je neophodno kontinuirano praćenje tendencija na međunarodnom tržištu hrane i unapređenje zakonske regulative, saglasno interesima potrošača i proizvođača hrane u Republici Srbiji.

U ovom kontekstu, u cilju obezbeđenja i unapređenja kvaliteta hrane, kao i povećanja izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, značajni su standardi kvaliteta: ISO 9000 serija međunarodnih standarda

upravljanja kvalitetom, ISO 14000 - upravljanje životnom sredinom, HACCP - analiza rizika i kritičnih tačaka u lancu proizvodnje hrane („od njeve do trpeze“), GMP (*Good manufacturing practices*) - dobra proizvođačka praksa, BRC standard o bezbednosti hrane, GOST R - sistem standarda za kvalitet proizvoda i usluga koji se plasiraju u Rusiju, HALAL standard za hranu u skladu sa islamskim verskim običajima, Kosher - u skladu sa jevrejskim propisima i običajima, IFS (*International Food Standard*) - međunarodni standard o hrani, SQF (*Safe Quality Food Standard*) - standard o bezbednosti kvaliteta hrane, ISO 26000 - uputstvo o društvenoj odgovornosti, ISO 22000 - sistem upravljanja bezbednošću hrane i CE - znak da je proizvod u skladu sa pravilima EU. U narednom periodu, neophodan je dalji razvoj ove oblasti.

Podsticanje pristupa „odozdo prema gore“ (i *Leader* pristup u EU), u smislu intenzivnijeg uključivanja lokalnih aktera ruralnog razvoja (lokalni preduzetnici, profesionalna udruženja, poljoprivrednici i nepoljoprivredno stanovništvo u ruralnim područjima) i koordinacije sa višim nivoima odlučivanja (državne institucije), značajno je u svim fazama kreiranja i implementacije strategije i politike održivog ruralnog razvoja. Neophodno je jačanje lokalnih preduzetničkih i organizacionih sposobnosti i inicijativa, mreža lokalnih organizacija civilnog društva i lokalnih akcionih grupa.

ZAKLJUČAK

Održivi ruralni razvoj je jedan od ekonomskih, društvenih i ekoloških prioriteta u savremenom društvu. U tom smislu, Evropska unija daje snažan podstrek socijalnoj i teritorijalnoj koheziji ruralnih područja i pretenduje da obezbedi efikasniju valorizaciju lokalnih razvojnih potencijala, u skladu sa principima održivog razvoja. Osvrt na strategiju, politiku i iskustva drugih zemalja, a pre svega, EU, značajan je sa stanovišta integracije Republike Srbije u EU, odnosno, očuvanja i unapređenja ekonomskih, kulturnih, socijalnih i ekoloških funkcija ruralnih zajednica, naročito imajući u vidu činjenicu da se ruralne oblasti u Republici Srbiji već decenijama suočavaju sa brojnim strukturnim i društveno-ekonomskim problemima.

Ključna hipoteza od koje se u radu pošlo je potvrđena i odnosi se na konstataciju da održivi razvoj ruralnih područja u Republici Srbiji u velikoj meri zavisi od aktivnosti svih ključnih aktera razvoja, na svim nivoima, kao i od adekvatnog utvrđivanja strateških pravaca razvoja i njihovog sprovođenja u praksi, u skladu sa principima održivog razvoja i savremenim tržišnim izazovima koji se ne mogu izbeći. Takođe, u radu je potvrđeno da sveobuhvatna analiza strateškog pristupa održivom ruralnom razvoju u EU, u periodu nakon 2013. godine, uz značajno uvažavanje politike održivog ruralnog razvoja EU u periodu do 2013. godine, predstavlja značajnu referentnu bazu za koncipiranje buduće strategije i politike održivog ruralnog razvoja Republike Srbije, naravno, u skladu sa postojećim stanjem, specifičnostima i brojnim problemima poljoprivrede, prehrambene industrije, ruralne ekonomije i društva u Republici Srbiji.

Osnovno ograničenje u radu odnosi se na analizu ključnih opredeljenja politike održivog ruralnog razvoja Republike Srbije nakon 2013. godine, jer ne postoji zvanični strateški dokument koji predstavlja nacionalni program ili plan održivog ruralnog razvoja Republike Srbije za naredni period, što važi i za neke druge strategije koje se direktno ili indirektno odnose na održivi ruralni razvoj, tako da su svi komentari, sugestije, kritike, analize i zaključci u radu, uglavnom, upućeni u odnosu na postojeću strategiju ruralnog razvoja Republike Srbije.

Osnovni doprinos ovog rada odnosi se na predloge za koncipiranje buduće strategije održivog ruralnog razvoja Republike Srbije, u smislu mogućih pravaca razvoja u narednom periodu. Takođe, u radu je, naročito na primeru strategija i prakse EU, uočena velika komplementarnost održivog ruralnog razvoja i ukupnog privrednog razvoja. To je relevantno za kreatore buduće razvojne politike u Republici Srbiji, kao i za dalje reformske procese, u smislu usvajanja i realizacije adekvatnijih pravaca razvoja, kratkoročno i dugoročno posmatrano, koji bi bili primereniji specifičnostima i problemima ruralnih područja i privrede Republike Srbije, kao i zahtevima međunarodnog okruženja. Važan doprinos rada sastoji se i u tome što se ukazuje na to da će uspešnost u definisanju jasnih i ostvarivih strateških ciljeva i prioriteta, kao i njihova realizacija, biti od presudne

važnosti za održivi razvoj ruralnih područja Republike Srbije u budućnosti. Osim toga, očekuje se da ovo istraživanje inicira nova ekonomska i neekonomska istraživanja, naročito u oblasti strateškog upravljanja održivim ruralnim razvojem i jačanja uloge lokalnih aktera razvoja, zatim demografske revitalizacije ruralnih područja, razvoja ruralne infrastrukture, diverzifikacije poljoprivrede i ruralne ekonomije, integrisanja multifunkcionalne poljoprivrede, ruralne ekonomije i društva u celini, kao i povećanja atraktivnosti ruralnih područja za investicije.

REFERENCE

- Bogdanov, N., Zečević, B., Versaci, A. i Rohač, J. (2011). *Javno-privatno partnerstvo u ruralnom turizmu*. Beograd, Srbija: UNDP.
- Bojnec, S. (2007). The new rural economy: Change, dynamism and government policy. *Journal of Agricultural Economics*, 58(2), 381-383. DOI: 10.1111/j.1477-9552.2007.00111.x.
- Cizler, J. (2013). Opportunities for the sustainable development of rural areas in Serbia. *Problemy Ekorožvoju*, 8(2), 85-91.
- DFATD (2003). *Canada Promoting Sustainable Rural Development Through Agriculture – Policy*. Ottawa, Canada: Canadian Department of Foreign Affairs, Trade and Development - DFATD. Retrieved November 1st, 2013, from <http://www.acdi-cida.gc.ca/acdi-cida/acdi-cida.nsf/eng/REN-2181377-PRU>
- Dwyer, J., Ward, N., Lowe, P., & Baldock, D. (2007). European rural development under the common agricultural policy's 'second pillar': Institutional conservatism and innovation. *Regional Studies*, 41(7), 873-887. DOI: 10.1080/00343400601142795
- Đekić, S. (2000). Agrarni i neagrarni aspekti ruralnog razvoja. *Ekonomski horizonti*, 2(1-2), 53-59.
- Đekić, S., Jovanović, S., i Krstić, B. (2011). Neke determinante kreiranja politike i strategije održivog ruralnog razvoja. U: *Agrarna i ruralna politika u Srbiji - nužnost ubrzanja reformi* (str. 49-65). Beograd, Srbija: DAES. Novi Sad, Srbija: Ekonomski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- EC (2013). *Agriculture and Rural Development*. Brussels, Belgium: European Commission - EC. Retrieved November 1st, 2013, from <http://ec.europa.eu/agriculture/>
- EESC (2011). *Mišljenje Evropskog ekonomskog i socijalnog komiteta o ruralnom razvoju i zapošljavanju u zemljama Zapadnog Balkana*. Brisel, Belgija: Evropski ekonomski i socijalni komitet - EESC.
- Gomez, M. I., Barrett, C. B., Raney, T., Pinststrup-Andersen, P., Meerman, J., Croppenstedt, A., Carisma, B., & Thompson, B. (2013). Post-green revolution food systems and the triple burden of malnutrition. *Food Policy*, 42, 129-138. DOI: 10.1016/j.foodpol.2013.06.009
- Grandov, Z., Vujičić, M., & Senić, V. (2012). Consumer protection in Serbia and Western Balkan countries in relation to the EU. *Actual Problems of Economics*, 134, 382-393.
- Gsanger, H. (2005). *The Future of Rural Development between the Adjustment of the Project Approach and Sectoral Programme Design*. Oregon, USA: Taylor & Francis; Berlin, Germany: German Development Institute.
- Hill, B., & Campbell, D. (2005). *The New Rural Economy: Change, Dynamism and Government Policy*. London, UK: Institute of Economic Affairs.
- HMRR (2012). *Ruralni razvoj EU nakon 2013*. Zagreb, Republika Hrvatska: Hrvatska mreža za ruralni razvoj – HMRR. Retrieved October 15th, 2013, from https://webgate.ec.europa.eu/myenrd/app_templates/filedownload.cfm?id=C5C0B102-D148-4F32-DE82-0C44A40BBA01
- Labrianidis, L., & Sykas, T. (2013). Social Construction of Community and Immigration Networks in Rural Areas: Towards a Dynamic View of Their Importance to Balkan Immigrants. *Sociologia Ruralis*, 53(1), 1-25. DOI: 10.1111/soru.12000.
- Mannion, J. (1996). *Strategies for local development in rural areas: the 'bottom-up' approach*. Paper presented at the European Conference on Rural Development 'Rural Europe - Future Perspectives'. Cork.
- Marz, U., Kalentić, M., Stefanović, E., i Simić, I. (2013). *Organska poljoprivreda u Srbiji 2013*. Beograd, Republika Srbija: Nacionalno udruženje za razvoj organske proizvodnje „Serbia organica“.
- Mihajlović, L., i Marković, K. (2005/2006). Neke pretpostavke za održivi agrarni i ruralni razvoj na početku 21. veka. *Agroekonomika*, 34-35, 33-45.
- Moseley, M. (1996). Rural Europe; Identity and change. *Journal of Rural Studies*, 12(3), 325. DOI: 10.1016/0743-0167(96)82237-6.
- Moseley, M. (2003). *Rural Development – Principles and Practice*. London, UK: SAGE Publications.
- MPŠV (2009). *Plan strategije ruralnog razvoja 2009–2013*. Beograd, Republika Srbija: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije.
- MPŠV (2011). *Nacionalni program ruralnog razvoja od 2011. do 2013. godine, sa Prilozima*. Beograd, Republika Srbija: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije.

- MPŠV (2013). *Zakoni, uredbe i pravilnici*. Beograd, Republika Srbija: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. Retrieved November 1st, 2013, from http://www.mpt.gov.rs/documents/list/123/zakoni-poljoprivreda.html?menu_id=31
- Njegovan, Z., i Crnokrak, N. (2012). Ruralni razvoj u ekonomskim teorijama razvoja. U *Agropriroda Srbije u pretpristupnom periodu* (str. 89-109). Beograd, Srbija: DAES.
- Pašalić, Ž., i Mrnjavac, Ž. (2003). Teze za novi pristup ruralnom razvitku. *Ekonomija* 10(1), 231-249.
- Petrick, M. (2013). Reversing the rural race to the bottom: an evolutionary model of neo-endogenous rural development. *European Review of Agricultural Economics*, 40(4), 707-735. doi:10.1093/erae/jbt019.
- Severini, S., & Tantari, A. (2013). The effect of the EU farm payments policy and its recent reform on farm income inequality. *Journal of Policy Modeling*, 35(2), 212-227. DOI: 10.1016/j.jpolmod.2012.12.002.
- Stojanović, Ž., i Manić, E. (2009). Održivi ruralni razvoj i prekogranična saradnja. *Glasnik srpskog geografskog društva*, 2(2), 43-54.
- Terluin, I. J. (2003). Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories. *Journal of Rural Studies*, 19(3), 327-344. DOI: 10.1016/S0743-0167(02)00071-2.
- Van der Ploeg, J. D., Renting, H., Brunori, G., Knickel, K., Mannion, J., Marsden, T., de Roest, K., Sevilla-Guzman, E., & Ventura, F. (2000). Rural development: From practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis*, 40(4), 391. DOI: 10.1111/1467-9523.00156
- Vlada Republike Srbije (2008). *Nacionalna strategija održivog razvoja*. Beograd, Republika Srbija: Vlada Republike Srbije.
- Vučić, S. (2006). Održivi poljoprivredni i ruralni razvoj – SARD koncept. U *Obnova i razvoj seoskih zajednica na marginalnim područjima* (str. 71-80). Beograd, Republika Srbija: Zavod za proučavanje sela.
- Vujičić, M. (1997). Ruralni i agrarni razvoj: šta i kako dalje. *Ekonomika*, 43(4-6), 166-172.
- Vujičić, M., i Rosić, I. (2000). Interakcije agrara i strategije ruralnog razvoja Jugoslavije. *Ekonomski horizonti*, 2(1-2), 45-51.
- Vujičić, M., i Ilić, M. (2004). Značaj prehrambene industrije za demografsku revitalizaciju seoskih područja Srbije. *Ekonomika*, 50(4-5), 285-298.
- Vujičić, M., Ristić, L., & Vujičić, S. M. (2012). European integration and rural development policy of the Republic of Serbia and West Balkan countries. *Bulgarian Journal of Agricultural Science (BJAS)*, 18(4), 519-530.
- WB (2013). *Agriculture and Rural Development - Projects (Year and Project Title)*. Washington, DC, USA: The World Bank - WB. Retrieved November 1st, 2013, from <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTARD/0,,contentMDK:20445361~pagePK:210058~piPK:210062~theSitePK:336682,00.html>
- WCED (1987). *Our Common Future - Report*. UN World Commission on Environment and Development. Retrieved December 2nd, 2013, from <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

Primljeno 10. novembra 2013,
nakon revizije,
prihvaćeno za publikovanje 17. decembra 2013.

Lela Ristić je docent na nastavnom predmetu Ekonomika poljoprivrede, na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Kragujevcu, gde je doktorirala u oblasti integralnog ruralnog razvoja u Evropskoj uniji i Republici Srbiji. Osnovne oblasti njenog naučnog istraživanja su održivi agrarni i ruralni razvoj i turizam, menadžment u agrobiznisu.

STRATEGIC MANAGEMENT OF SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Lela Ristic

Faculty of Economics, University of Kragujevac, Kragujevac, Serbia

This paper aims to present the current level of sustainable rural development in the Republic of Serbia, the development potentials and the problems identified in this area, as well as to bring to attention the necessity of sustainable rural development modernization as a significant part of the EU accession process. The mentioned issues are examined in accordance with the specific characteristics of the rural areas in the Republic of Serbia and the generally accepted principles of sustainable development (the economic, environmental and social ones), taking into account the interests of present and future generations. The paper analyzes the necessity and possible directions of the sustainable rural development of the Republic of Serbia. In this regard, the paper points to the significant role of the official state development policy in solving the problems of rural areas by establishing appropriate priorities and specific guidelines for future sustainable rural development. The conclusion is that the comprehensive and continuous work on the revitalization and development of rural areas is essential and must be in compliance with the principles of sustainable development. It is vital that the efforts towards sustainable rural development include significant investments, education programs, initiatives and activities of all development actors at the national, regional and local levels, as well as people directly involved in agriculture and agricultural production.

Keywords: sustainable development, rural development, directions of sustainable rural development

JEL Classification: O18, P25, Q19, R59